

HPAJI JAWNG LUNG LAM HTE HPYEN MAJAN: MYEN MUNGDAN KATA NA RUDI AMYU SHA HPAJI HTE TINANG AMYU GA HTE SHARIN LA LU NA HPAJI MASA

The Asia Foundation

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Ashley South and Marie Lall
March 2016

Ga gin chyum

Ndai sumtang gaw rudi amyu sha ni a mungdaw ni hte laknak lang rawt malan ginra kata na, (ethnic education) ngu ai rudi amyu sha hpaji hte (mother tongue education) ngu ai, tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe hka ja ai re. Ndai masa ni gaw, galai shai taw nga ai Myen mungdan a hpaji masa (education reform), hte galai shai nga ai mung masa kata kaw, gara hku seng nga ai lam hpe sawk sagawn da ai re.

Rudi amyu sha hpaji gaw, seng ang ai rudi amyu sha wuhpawng ni hte laknak lang rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw nna, uphkang, hpang let sharin ya ai hpaji jawng ni hpe tsun mayu ai re. Tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa (mother tongue based teaching) ngu ai gaw, jawng ma a shawng ningnan na ga (first language - L1) hte shawng sharin nna, gau ngwi sha kaga amyu ga (second language, L2) (shing nrai, sh) maigan ga (foreign language) hte sharin ya ai hpaji sharin masa hpe tsun ai re. Ndai tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa gaw, jawng ma ni hpe ahkyak ai ningpawt ninghpang masa (core concepts) ni hpe shanhte chye na ai ga hte sharin ya na ahkyak ai hta n-ga, dai ningpawt ninghpang masa ni hte seng ai ga si, ga hkum, ga ngau ni hpe, hka ja la lu na ahkang mung jaw nga ai. Ndai masa gaw, ma shalet lamang/masing hte atsang kaji ai jawng ma ni a matu alak mi hku nna akyu rawng nga ai.

Ndai sumtang gaw Kachin State hte Mon State kata na rudi amyu sha hpaji mabyin masa ni hpe sha madung tawn nna sawk sagawn da ai re. Kachin State kaw e, KIO gaw Myen hpyen asuya hte 1994 kaw gap hkat jahkring myit hkum masat laika ta masat htu tawn tim, June 2011 hta majan bai byin sai. Raitim, Mon State kaw 1995 ning hta, New Mon State Party (NMSP) gaw Myen hpyen asuya hte gap hkat jahkring myit hkum ta masat htu ai kaw nna, mung masa shaja hkat ai lam (political tension) ni grai law tim, bai gap hkat ai lam gaw n byin sai hpe mu lu ai. Ndai zawn n bung ai ginra lahkawng kata na, rudi amyu sha hpaji masa hpe shingdaw let hka ja da ai re. Ra ang ai ja gumhpraw hte aten n lu jaw ai majaw, grau dam lada ai hku sung sung n lu hka ja ai gaw, ndai sumtang a gawng kya lam re.

Ndai sumtang a yaw shada lam gaw, mungdan ga daga (international) na seng ang ai ni (i.e., alu jaw ai ni, garum kahtau jaw ai wuhpung ni), Myen mung kata na, rudi amyu sha hpaji masa hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe, grau nna chye na shangun mayu ai majaw re. Matut nna, anhte Myanmar mungdan gaw, nbung ai amyu baw sang law law nga ai hte maren, galai shai taw nga ai mung masa hkrum lam hta, (evidence-based policy) ngu ai, htap htuk, kaja ai sakse hpe mahta nna gin shalat ai masing masa ni hpe tam lu na matu, mung masa ningbaw ni hte kaga seng ang ai ningbaw ni a matu mung, madi shadaw tai u ga matu yaw shada ai re.

Hkum tsup hkra sang lang dan ai matsun sumtang laika buk gaw n rai na re. Hpa majaw nga yang, ginra law law hta, rudi amyu sha hpaji masa hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hte seng nna magam

bung li ni hpe asan brang lang galaw lu ai lam n nga shi ai majaw re. Ndai sumtang a sagawn ladat (methodology) hta mu ai hte maren, nkau masha ni gaw, asan sha tsun/htai dan na n gwi shi ai majaw, shanhte a mying hpe makoi magap da na hpyi shawn ai ni grai naw law ai hpe mu lu nga ai.

Ndai sumtang gaw, npawt nhpang hpaji (pre-tertiary school) hpe madung dat sawk sagawn da ai re. Dakkasu hpaji hte sara/num tai hpaji madang hpe n shalawm da ai. Bai nna, htingbu mungdan ni (i.e., Thailand) kaw nga nga ai Myen mungdan a tsin yam hkrum masha ni a hpaji lam ni hpe mung n shalawm da ai.

Sawk sagawn ladat

Ndai sumtang gaw, chye chyang ai masha ni hpe laksanakan woi hpawng let, (semi-structured questionnaire) ngu ai, daw chyen tau hkrau hkyen lajang da ai ga san ni hte jawm woi bawng ban let, lu wa ai mahtai ni hta mahta nna ka da ai re. San/htai galaw ai hta, marai langai hkrai hte galaw ai zawn, langai hta jan ai (groups) hku nna bawng ban ai ni mung galaw ai. Ndai sumtang a matu ahkyak ai ga san ni hpe san ai shaloi, san/htai shagu hta shang lawm ai masha ni a shim lam matu, (anonymity of informants) ngu ai, tinang a shing teng amying majing hpe makoi magap da ya ai lam hpe mung, ga sadi jaw let san/htai, bawng ban ai re.

San/htai galaw ai hta, KIO, NDA-K, NMSP, KNU hte DKBA kaw na dat kasa ni; Myen asuya a hpaji dap na salang ni; mungshawa hte seng ai wuhpung (civil society organizations) ni kaw na lit nga ai ni; jawng ma ni hte kanu kawa ni lawm nga ai. San/htai galaw lu na matu, Myen hte Thai jarit mayan; Myen hte Miwa mungdan jarit mayan ni hta mung bu hkawm sai. Gin chyum dat tsun yang, masha 100 jan hte san/htai galaw lu ai; (focus groups) ngu ai chye chyang ai masha ni hpe madung tawn let woi hpawng ai zup hpawng ni mung 25 lang tup rai sai. Ahkyak ai policy ni gyin shalat ai kaw madi shadaw ya lu na matu, sawk sagawn lu ai mahtai ni hpe buga ginra na seng ang ai mung shawa hte seng ai wuhpung ni kaw na lit nga ai ni hte garan kachyan, gin len ai zup hpawng ni hpe mung Myitkyina hte Mawlamyine kaw October 2015 hta galaw lu sai. Ndai sumtang kaw tang madun da ai lam ni gaw, buga ginra na seng ang ai, lit nga ai ni hte bawng ban jahkrup la lu ai mahtai hta mahta nna, myit sawn ding lik ka da ai re.

Tam mu ai mahtai madung ni

Tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa a ahkyak lam

Myen mungdan zawn n bung ai rudi amyu sha ni law law nga ai mungdan kaw, tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masa gaw, sharin la nga ai hpaji lam a matu ahkyak ai zawn, (rudi amyu sha ni a matu gaw) mung masa hku nna mung ra ahkyak nga ai. Tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masa gaw, dai amyu ga hpe n mat mat hkra kyem da ya lu ai zawn, dai amyu a shing teng amying (identity) n mat na matu mung ahkyak ai lam, san/htai hta shang lawm ai masha law malawng myit hkrum ma ai. Bai nna, Myen hpyen asuya hte Myen hpyen dap gaw, rudi amyu sha ni hpe shanhte a htung tara, lailen hte kayau kau lu na matu, masing jahkrat nna atik anang hkrang shapraw nga ai lam hpe mung tsun dan ma ai. Rudi amyu sha ni law law gaw, Myen asuya hte Myen hpyen dap hpe maren hku nna sha naw mu nga ma ai. Ndai zawn, Myen hpyen dap hpe shaning na na n kam wa ai myit hte hkrit myit ni hpe shaprai lu na matu gaw, aten grai naw la ra na re.

Galai shai wa nga ai Myen mungdan mung masa lam ni gaw, asuya hpaji jawng ni hta, tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masa a matu npawt nhpang rai nga ai. Ndai galai shai wa ai hpaji masa hta, shara nkau mi (e.g., Mon mungdaw n kau mi hta gaw), Mon amyu ga hpe aten hkying hkum jat nna sharin ya nga sai hpe mu lu ai. Ndai zawn, asuya hpaji jawng ni hta tinang a amyu ga hpe sharin la lu na matu gaw, myu tsaw ai rudi amyu sha ningbaw ni ra sharawng ai mung rai nga ai. Rudi amyu sha ni law law gaw, galai shai wa nga ai hpaji masa hpe myit n-gun n lu shi ai raitim, ndai zawn tinang amyu ga hpe asuya hpaji jawng ni kaw sharin la lu shajang wa ai lam gaw, kaja ai kumla hku mu ma ai. Raitim, asuya hpaji jawng ni hta rudi amyu sha ni a ga hte sharin ya ai sharin hpan (subjects) ni hpe gaw, ya du hkra n mu lu shi nga ai.

Seng ang ai rudi amyu law malawng gaw, rudi amyu sha jawng ma ni hku nna (Myen ga/laika hte English) hpe, mungdan a tara shang madung ga (lingua franca) hku nna sharin hka ja ra ai lam hpe myit hkrum masat masa galaw ma ai. Nlaw htum lawu tsang hpaji (primary school) madang hta gaw, tinang a amyu ga hpe sharin ya ai sha n-ga, sharin hpan (subjects) ni hpe mung, tinang amyu ga hte nan hka ja na ahkaw ahkang lu ging nga ai. Ndai tinang amyu ga hte sharin la lu na hpaji masa hte seng nna gaw, n bung ai ningmu ni grai law ai hpe mu lu ai. Lit nga ai rudi amyu sha ni law malawng gaw, lapran tsang jawng madang de rap/htawt loi na matu, lawu tsang jawng madang hta Myen laika hpe shalawm timung, tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe gaw madung shatai mayu ma ai. Dai hta n-ga, rudi amyu sha ni a laili laika, htung hking, labau ni hte seng nna mung, laksan sharin hpan (subjects) hku na, lahta tsang jawng madang du hkra sharin na ahkang jaw shangun mayu ma ai. Rudi amyu sha ni (e.g., Kachin) a lapran hta Myen laika sharin na malai, English hpe mahtang sharin mayu ai ni mung nga ma ai.

Tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe n-gun jaw mayu ai hta ahkyak ai ga san ni pru wa ai. Ga shadawn, seng ang ai jawng sara/num ni a shabrai hte jawng gawk kata na, ra ahkyak ai arung arai ni hpe kadai jaw na? Rudi amyu sha ga hte atsawm sha chye sharin/ lu sharin ya ai sara/num ni hpe gara hku tam la na? Bai nna, asuya hpaji jawng ni hta ya yang jai lang nga ai rudi amyu sha ni hte seng ai sharin hpan laika buk ni gaw, Myen amyu ni a labau hte htung hking lam ni hpe ka da ai laika buk ni hpe sha, ading tawk ga gale da ai rai nna, rudi amyu sha ni a htung hting ningli ni hte labau ni hpe htawng madun lu ai lam n nga ai majaw, madang n nga ai, nga nna lit nga ai rudi amyu sha ni ding lun, tang madun nga ma ai.

Ayai taw nga ai policy makau grup yin

Rudi amyu sha hpaji masa (ethnic education) ahkaw ahkang a matu shakut ai hta gawng kya ai lam ni hpe mu lu ai. Ga shadawn, lit nga ai masha/wuhpung ni gaw, tinang hte ning mu bung ai, masha/wuhpung ni hte hkrai matut mahkai bungli jawm galaw taw nga ai hpe mu lu ai. Bai nna, ndai hpaji masa hte seng nna mung, mung masa lam hta ningmu n bung ai zawn, ningmu, policy amyu myu hte rai nna ayai taw nga ai hpe mu lu ai. Dai majaw, shamu shamawt ai lamang ni gaw, akyu pru ging ai daram n pru ai hpe mu lu ai. Bungli grau nna tang du na, masan sa na matu nga yang, tinang hte ningmu bung ai ni hte hkrai jawm galaw ai n re sha, mung shawa hpe myit sharawt, ningmu jahpaw ya let, wuhpung law law hte jawm galaw ra nga ai.

Amyu ga hte seng ai policy hte ta tut masa, hte n hkrum n ra lam

(Rudi amyu sha) ga hte hpaji masa gaw, Myen mungdan a (ethnic conflict) ngu ai baw sang amyu sha manghkang hte ading tawk seng ai, ahkyak dik ai lawng lam langai mi rai nga ai. Myen hpyen asuya gaw, 1962 ning hta 'anah' daru ahkang hpe zing la let uphkang ai kaw nna, 'Burmanization policy' ngu ai, rudi amyu sha ni hpe Myen shatai na matu/ shanhte a htung tara lailen hte kayau kau lu na matu, masing jahkrat let atik anang hkrang shapraw taw nga ai asuya re nga nna, rudi amyu sha ni a myit kraw hta dai hku naw hkap la da ma ai. Dai majaw, myu tsaw ai rudi amyu sha ni gaw, yawng hpe Myen shatai na masing hpe ning hkap na matu, tinang amyu sha ni a amyu ga, laili laika hte htung hking ni hpe makawp maga na matu, hte tinang a ginra kaw tinang a myu sha hpaji masing hpe hkrang shapraw lu na matu yak hkak jamjau hkam let, laknak lang rawt malan wa sai re. Lawu na Table (1) kaw madun da ai hte maren, Myen mungdan kaw, asuya hpaji jawng ni hte rau, rudi amyu sha ni a (seng ang ai) myu sha hpaji masing/ masa hpan law law nga ai hpe mu lu ai. Dai myu sha jawng ni gaw, buga ginra hte dai myu sha jawng hpe uphkang, hpareng ai wuhpung a atsam hta hkan nna, kaji/kaba/ dam lada lam ni shai nga ai. Ndai myu sha hpaji jawng ni gaw, asuya a karum madi shadaw (i.e., ja gum hpraw) lam n nga ai sha, buga masha ni a tinang lagaw tinang tsap let, shakut nna byin pru wa ai hpaji masa ni rai nga ai.

TABLE 1: Rudi amyu sha ni a, myu sha hpaji jawng hpan amyu myu [Asuya hpaji jawng hte bung dik ai jawng kaw na hpang let, shai dik ai jawng hpan kaw htum ai]

Type (Hpan)	Characteristics (Kumla ni)	Examples (Ga shadawn ni)
Hpan 1 - Rudi amyu sha ni shang lawm ai hpaji jawng ni	Mung shawa hpung ni loi li karum ya ai asuya jawng ni	<ul style="list-style-type: none"> Asuya jawng ni (sara/num nkau hte sharin hpan arung arai nkau mi hpe seng ang ai buga masha ni/ mung shawa hpung ni kaw na karum ai)
Hpan 2 - Kayau ai jawng ni	Rudi amyu sha rawt malan hpung ni a ginra hte lahkawng maga de na uphkang ai ginra ni kaw nga ai asuya jawng ni, (rawt malan hpung ni/ mung shawa hpung ni kaw na karum ai lam nga ai)	<ul style="list-style-type: none"> Grai tsan ai buga ni kaw nga ai jawng ni (sara/num ni nkau mi hpe nawku hpung ni kaw na dat ya ai)
Hpan 3 - Pawng hpawm ai jawng ni	Myen asuya hte rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw na chyen chyen karum let hpaw da ai jawng ni; kalang lang gaw, mung shawa wuhpung ni kaw na mung loi li karum ai	<ul style="list-style-type: none"> NDAK ginra hta NDAK kaw na hpaw da ai jawng ni Wunpawng myu sha ginra ni kaw nga ai IDP jawng ni Shawng de rudi amyu sha rawt malan hpung ni a hpaji dap kaw nga ai jawng nkau mi gaw, Myen asuya a hpaji dap npu de du mat ai jawng ni
Hpan 4 - Rudi amyu sha rawt malan hpung ni a hpaji jawng ni, [raitim, Myen asuya jawng kaw na sharin hpan laika buk ni hpe lang ai]	Myen asuya kaw na dat ya ai jawng sara/num ni n nga ai rudi amyu sha rawt malan hpung ni a jawng ni; raitim Myen asuya jawng kaw na sharin hpan laika buk (textbooks) ni hpe lang ai; tinang amyu sha ni a laili laika, labau ni hte shing gyim masa laika ni hpe mung sharin ai; Myen asuya jawng na laika buk ni hpe sharin ai majaw, jawng ma ni asuya jawng de htawt ai shaloi mung loi nga ai,	<ul style="list-style-type: none"> NMSP/MNEC Mon amyu sha jawng ni KIO jawng ni (Myen asuya jawng na sharin hpan laika buk ni hpe lang ai) Kayin amyu sha ni a jawng nkau ni, (grau nna KNU/KED kaw na loi li sha karum da ai jawng ni)

<p>Hpan 5 - Rudi amyu sha rawt malan hpung ni a jawng ni</p>	<p>Rudi amyu sha rawt malan hpung ni gaw gap let, uphkang, hpareng ai jawng ni/ (sh) seng ang ai mung shawa hpung ni hpareng ai; tinang amyu ga hte sharin ai sharin hpan laika buk (textbooks) ni hpe lang ai; sharin ladat mung asuya jawng ni hte shai ai; raitim tara shang masat masa galaw ya ai lam gaw n nga ai majaw, jawng ma ni jawng htawt na matu yak ai lam nga ai.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • KED jawng ni, KNU uphkang ai (sh) KNU a ‘anah’ ka-up ai ginra ni kaw na jawng ni, hpyen yen dabang kaw na jawng ni
<p>Hpan 6 - Mung shawa hpung ni a ting gyen jawng ni</p>	<p>Tinang amyu ga hte sharin ai sharin hpan laika buk ni n bung ai; sharin ladat n bung ai; tara shang masat masa galaw ya ai lam gaw n nga ai re majaw, jawng ma ni jawng htawt na matu yak ai lam nga ai.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kachin hte (dingdung) Sam mung ni kaw na seng ang ai buga ni kaw na karum let hpaw da ai jawng ni • KNU up ai ginra kaw na jawng nkau ni gaw, nawku hpung ni kaw na karum da ai hpe mu lu ai
<p>Hpan 7 - Maigan de na sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe lang let sharin ai jawng ni</p>	<p>Maigan mungdan langai ngai kaw na gin shalat/shapraw ai sharin hpan laika buk ni hpe lang ai, jawng ma nkau mi hpe dai seng ang ai mungdan de jawng htawt na ahkang jaw ai</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kachin State kaw India/Gala mungdan kaw na sharin hpan laika buk hpe lang let hpaw da ai jawng ni hte Kayin sasana jawng ni
<p>Hpan 8 - Madi shadaw jawng ni</p>	<p>Seng ang ai htung hking, laili laika, makam masham hte seng nna sharin ya ai jawng ni. Myen asuya jawng ni n lung ai aten hta (i.e., jahpawt/ shana/ gin htawng jawng dat ten) lung ai.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ndai zawn re ai jawng ni gaw, seng ang mung shawa hpung ni, nawku hpung ni kaw na lit la let hpaw da ai re.

Rudi amyu sha ni hte Myen asuya lapran na hpaji lam hte seng ai manghkang gaw, shanhte (rudi amyu sha ni) hkam sha lam hte shanhte a kasha ni asuya hpaji jawng kaw hpa baw sharin hkam la taw nga ai ni hte ading tawk seng nga ai. Dai majaw, byin taw nga ai hpyen majan gaw, rudi amyu sha kanu kawa ni, (seng ang ai rudi amyu sha) wuhpung wuhpawng ni hpe Myen asuya a hpaji jawng sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe grau nna ning hkap shangun ai hpe mu lu ai. Dai hta n-ga, hpyen majan gaw, rudi amyu sha ni hpe tinang a amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe madung tawn ai myu sha hpaji jawng ni hpe ta tut hkrang shapraw na matu mung, grau nna n-gun jaw ai hte bung nga ai. Laknak lang rudi amyu sha rawt malan hpung ni a uphkang ai gaiwang kata na hpaji masa gaw, shanhte hkrum katut ai gasat gala hte simsa lam mahkrum madup ni hta mahta nna byin pru wa ai re. Gasat gala majan byin magang,

Myen mung kaw na garan pru mayu ai kumla ni grau dan dawng wa magang, re hpe mu lu ai. Gap hkat jahkring tawn ai shaloi gaw, Myen asuya hte bawng ban jahkrup mayu ai myit, mung hpawm mungdan hpe gaw de mayu ai myit rawng ai hpe mu lu ai. Dai majaw, mungdan a hpaji masa hpe gram lajang let, rudi amyu sha ni a ginra hta ta tut hkrang shapraw sa wa lu na lam hta, hpyen majan hte simsa lam gaw ading tawng seng nga ai. Mungdan a hpaji masa gaw, simsa lam bawng ban ai hta mung ahkyak nga ai. Ndai masa hta hkan nna, rudi amyu sha ni a hpaji masing/masa gaw, Myen mungdan kaw na awm dawm garan pru mayu ai (sh) mung hpawm mungdan kata kaw rawng mayu ai myit masa hpe shapraw ya nga ai. Ga shadawn, kanu kawa ni hku nna awm dawm garan pru mayu ai ni rai jang gaw, shanhte a kasha ni hpe sharin achyin ai shaloi mung, dai myit masa hte sharin ya na rai nga ai.

Kachin State a mabyin masa hpe mahta nna maram yu yang, 2011 kaw na bai gasat wa ai hpyen majan gaw, Wunpawng amyu sha ni hpe grau nna myit hkrum shangun ai hpe mu lu ai. Ndai zawn rai, jawm myit hkrum wa ai lam hta grau nna gaw, Wunpawng myu sha ni hta na hpu shawng hpu ba rai nga ai, Jinghpaw hte (kaga Wunpawng amyu lakung kaji ni) myit hkrum wa ai hpe mu lu ai. April-May 2015 laman san/htai ni hkan galaw ai shaloi mung, ndai lam ni hpe masat masa galaw ma ai. Jinghpaw n re ai kaga Wunpawng myu sha nkau mi a matu, Jinghpaw ga hpe Kachin lingua franca ngu ai, Wunpawng myu sha ni a madung ga hku na tsun, shaga jai lang ai hpe manghkang hku nna mu ai raitim, manghkang hku nmu ai ni mung, law law nga ai lam hpe chye lu ai. Wunpawng myu sha ni law law gaw, Myen hpyen dap a gum shem ai ladat a majaw, ram ram jam jau ai hte myit machyi ma ai. Hpyen majan a majaw, moi shawng de munghpawm Myanmar mungdan kata kaw nga na myit ai ni mung, Myen hte rau jawm nga na n kam myit mat sai hpe mu lu ai. Ndai majan bai byin ai kaw nna, KIO hpaji jawng ni gaw, Myen laika sharin ai hpe shayawm let, Jinghpaw hte English laika hpe madung dat sharin wa nga ai hpe mu lu ai. Ndai lam gaw, Myen hte n pawng na matu, Wunpawng myu sha ni a lakan hpaji masing hpe hkrang shapraw sa wa ai shawng na ning gam rai sai.

Karen National Union (KNU) gaw Myen asuya hte 2012 ning January shata hta shaning 60 jan gap hkat wa ai majan hpe gap hkat jahkring na matu ntsa lam myit hkrum sai. Tinang uphkang ai gaiwang kata kaw, KNU a hpaji dap (Karen Education Department - KED) gaw, Kayin amyu sha ni jawm shakut ai hte, maigan karum kahtau hpung (NGOs) ni kaw na karum tam la let, tsawm ra mi madang tsaw ai hpaji masing hpe lu gaw de la sai. KNU a hpaji masing gaw, Thai mungdan jarit mayan hkan nga ai Kayin hpyen yen dabang kaw mung ta tut hkrang shapraw nga ai shaning tsawm ra na sai re. KED a jawng ni gaw, tinang Kayin amyu sha ni hte htap htuk ai sha n-ga, kaja ai kasi la na mung law law nga nga ai. KED jawng ni gaw, tinang Kayin (Sagaw Kayin amyu lakung) myu sha ni a htung hking ningli hte myu sha labau hpe madung dat sharin let, Myen laika hpe shayawm sharin ai majaw, Myen asuya a hpaji masing hte gaw ram ram shai nga ai. Raitimung, masat masa (recognition) galaw hkrum ai lam n nga ai majaw, KED jawng ma ni a matu, Myen asuya jawng ni hta hpaji matut hpung jat na (sh) kaga hpaji ahkaw ahkang hpe tam la lu na matu, Myen mungdan kata kaw sha n rai, maigan de mung yak nga ai. Ndai mabyin masa kata hta, Kayin hpaji du salang ni gaw, KNU hte Myen asuya lapran na gap hkat jahkring, simsa lam tam, mung masa hpe bawng ban jahkrup ai shaloi, tinang KED a hpaji jawng ni hpe Myen asuya hpaji masa kata de, gara hku mahkri jashawn la na lam ni seng nna, hpaji daw myit yu shajang nga masai.

Kayin mungdaw na KNU a mabyin hte n bung ai sha, New Mon State Party (NMSP) hte Myen asuya a 1995 ning hta lu da ai gap hkat jahkring myit hkrum lam gaw, lahkawng maga (political tension) ngu ai mung masa hku shaja hkat ai lam ni nga tim, gap hkat jahkring myit hkrum lam gaw, 20 ning hkam sai hpe mu lu ai. Gap hkat jahkring da ai laman hta, NMSP a Mon Naitonal Education Committe (MNEC) gaw Myen asuya jawng a sharin hpan hkrang (curriculum) hpe lang ai raitim, Tsang 4 du hkra gaw, tinang Mon amyu ga hte sharin nhtawm, lapran tsang hta Myen ga hte sharin ai hpaji masing hpe hkrang shapraw ai re. MNEC a jawng kaw na awng pru wa ai jawng ma ni gaw, tinang Mon amyu ga/laika hpe atsawm sha chye ai zawn, Myen ga/laika hpe mung chye ai rai nna, Myen asuya hpaji masing kata na Tsang 10 sanpoi hpe htai na ahkang mung lu nga ai. MNEC jawng ma ni Myen asuya hpaji jawng de htawt shang ai hta, Myen ga n chye ai manghkang gaw n nga tim, Myen asuya hku nna, nau wa n-gun n jaw ai majaw, shang yak ai lam sha nga ai.

Gap hkat jahkring lam, rudi amyu sha hpaji hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa: npu kaw na gaw de ai munghpawm masing

Shawng de na anhte a sawk sagawn sumtang laika (Lall and South 2013) kaw, gap hkat jahkring myit hkrum lam gaw, (Mon) rudi amyu sha hpaji masa hpe, Myen asuya uphkan ai gaiwang de du hkra, tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe gara hku nna, chyam bra shangun lu ai lam hpe tang madun da saga ai re. Gap hkat jahkring lam gaw, asuya hte rudi amyu sha rawt malan hpung ni a masa (system) hpe grau nna, bungli rau jawm galaw na ahkang jaw nga ai. Raitimung, tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masing/ masa hpe asuya jawng ni hta dam lada ai hku nna, galaw lu ai lam n nga ai majaw, rudi amyu sha ningbaw ni law law gaw myit naw tsang nga ma ai. Bai nna, Myen asuya gaw, gap hkat jahkring myit hkrum lam hpe jahpai nna, shawng de n du lu ai ginra ni hta hpaji jawng ni gaw gap masu let, shi a uphkan hkrang (administrative mechanism) hpe shangang shakang wa ai nga nna mung, myit tsang nga ma ai.

Ndai masa kata kaw, 1994 hte 1995 ning kaw nna asuya hte gap hkat jahkring da ai laman hta, KIO hte NMSP gaw, mung masa lam, sut masa lam ni grai yak hkak tim, tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masing ni hpe grau dam lada hkra galaw shakut wa ai hpe mu lu ai. Mon mungdaw hta kaga lam ni hte seng nna, ningmu amyu myu grai law ai raitim, rudi amyu sha hpaji (ethnic education) hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masing/masa (mother tongued based teaching) a ntsa hta gaw, bung ai ningmu ni grau law wa ai hpe mu lu ai. MNEC a jawng ni hta Mon amyu ga laika hte myu sha labau hpe jat bang ai hta jan nna, sharin hpan hkrang masa (curriculum) gaw asuya jawng na hte grai wa n shai nga ai. Raitim, Kayin hte Kachin mungdaw na, rudi amyu sha ni a hpaji masa hte asuya hpaji masa gaw tsawm ra mi shai wa nga ai hpe mu mada lu nga ai.

Ja gum hpraw hte masha n-gun tam mahkawng la na grai yak tim, KIO, NMSP, hte KNU ni gaw hpaji jawng ni hpe matut nna hpaw ya nga ai hta n-ga, tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa hpe mung (grau nna lawu tsang madang kaw) n-gun jaw nga ai. Ndai zawn rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw na hpaw hpang da ai, myu sha hpaji jawng hkrang masa ni gaw, rudi amyu sha ni a tinang gam maka hpe tinang nan dawdan la na ngu ai (self-determination) ahkaw ahkang a ngang kang ai kumla langai rai nga ai. Mungdan madang hta yawng hte htap htuk ai hpaji masa hpe gram la lu na matu gaw, (Myen asuya hte rudi amyu sha rawt malan hpung ni) lahkawng maga de na tsaw dik ai ningbaw ningla ni nan aten la let grai naw bawng ban la ra na re. Raitim, rudi amyu sha ni a ginra hta ta tut hkrang shapraw taw nga sai hpaji jawng masa ni gaw, Myen mungdan a mung masa shawng lam hpe tau myit shing ran yu ai shaloi, mu lu ai munghpawm Myanmar mungdan a kumla mai byin ai majaw, ndai hpe npawt kaw na gaw de ai munghpawm 'federalism from below' ngu nna mai shamyng na re. Dai hta n-ga, Myen asuya a karum kahtau n lawm timung, ya na zawn rudi amyu sha hpaji jawng hkrang masa (ethnic education regimes) ni hpe hkrang shapraw nga ai gaw, rudi amyu sha ni tinang ra sharawng ai hpaji hkrang masa hpe tinang nan galaw la nga ai majaw, mung hpawm mungdan hpe npawt kaw na gaw de nga magang sai (building federal from the bottom up) re ngu anhte mu ga ai.

Rudi amyu sha ni hte Myen asuya lapran na shaning na na byin nga ai manghkan hpe hparan lu na matu gaw, 'federal' ngu ai mung hpawm masa hpe gaw de na matu myit ning shawng dat let, amyu ga (language) hte hpaji policy hpe atsawm sha bawng ban jahkrup la na gaw, rudi amyu sha ningbaw ni a ra sharawng ai lam langai rai nga ai. 'Federal'/mung hpawm ngu ai gaw, shaning law law sawk sagawn/ hka ja da ai mung masa ningmu/ hpaji (political science) langai rai nga ai. Ndai hpaji gaw, mungdan asuya hpe n bung ai amyu sha ni a lapran e, mung masa ahkaw ahkang hte uphkan hkrang masa ni hpe tsang hte tsang atsawm sha ging hka garan ya ai hpaji mung rai nga ai. Rudi amyu sha hpaji masing/masa hpe n nan gyin shalat, hkrang shapraw wa ai shaloi, rudi amyu sha ni hku nna, tinang gam maka hpe tinang daw dan lu na ahkang (self-determination) hpe myit shalawm ai rai yang she rai na re. Raitimung, ndai zawn tinang amyu sha ni hte htap htuk ai hpaji masa hpe hkrang shapraw ai lam gaw, tinang a gam maka hpe tinang nan daw dan ai kumla langai mi rai nga ai. Laknak lang rawt malan ai hta ndai zawn re hpaji ahkaw ahkang hpe lu la na matu mung lawm nga ai. Dai majaw, lawu de tang madun da ai hte maren, seng ang ai ni (stakeholders) a lapran e ya galai shai nga ai mung masa, simsa lam, hpaji masa, uphkan hkrang masa ni hte seng nna, ra sharawng ai lam, mu mada lam ni, n bung hkat ai hpe mu lu ai.

Myen mungdan a simsa lam gaw, rudi amyu sha hpaji hte tinang amyu hte sharin ai hpaji masa lam hta, kaja ai lam ni shabyin ai zawn, n kaja ai lam ni mung shabyin nga ai. Ndai hte seng nna, ntsa lam mu lu ai hpe tsun ga nga yang, simsa lam bawng ban ai hta, rudi amyu sha ni a hpaji masa hte mung masa simsa lam hpe myit shalawm ai lam n nga ai hpe mu lu ai. Dai hta n-ga, asuya gaw, simsa lam hpe ahkaw ahkang la let, shawng de n du/ n up lu ai ginra ni hta, dai ginra na rudi amyu sha ni hte bawng ban jahkrup ai lam n nga ai sha, hpaji jawng ni gaw gap ai lam hta shi a uphkan hkrang ni hpe majen je ai masa lam grai dan dawng nga ai. Ndai masa hta, Myen asuya gaw maigan asuya ni hte maigan NGOs ni kaw na karum gum hpraw hpyi la let, rudi amyu sha ni a nga nga sai hpaji jawng ni, tsi rung/gawk ni, uphkan hkrang masa ni hpe karum ya na malai, shi a uphkan hkrang masa ni hpe, rudi amyu sha ginra ni hta majen je shang ai masing hta she madi shadaw taw nga ai hpe mu lu ai. Ndai gaw, rudi amyu sha ni a matu myit tsang hpa langai mi rai nga ai.

Nationwide Ceasefire Agreement (NCA) ngu ai mungdan ting gap hkat jahkring myit hkrum ga sadi laika (NMSP hte KIO gaw ta masat n htu lawm ai, KNU gaw htu da ai) a Daw 6 hta tsun da ai hte maren, dai NCA hta myit hkrum da ai rawt malan hpung ni yawng gaw, hpaji lam, hkam ja lam, shing ra sutgan ni (natural resources) hpe hpareng hpajang lam, shim lam, maigan na karum kahtau hkap la na lam ni hta asuya hte rau jawm bawng ban galaw mai ai lam hpe masat masa galaw da nga ai. NCA hta myit hkrum da ai, rawt malan hpung ni hpe hpe tara n shang ai wuhpung wuhpawng (unlawful associations) jahpan hta na shaw la sai majaw, shanhte a hpaji lam, hkam ja lam, hte uphkan lam ni mung tara shang sai lachyum rai nga ai. Dai majaw, ndai rawt malan hpung ni gaw, maigan wuhpung wuphawng ni hte matut mahkai let bungli galaw na matu grau loi sai rai nga ai.

Lahta de tang madun sai hte maren, rudi amyu sha hpaji masa hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa ni hte seng ai lam hpe gaw, NCA hpe ta tut hkrang shapraw sa wa ai masing kata hta raitim (sh) galai shai nga ai mungdan a mung masa bawng ban hpawng ni hta mahkyen langai hku nna shalawm la let, seng ang ai amyu sha ningbaw ni, wuhpung ni hte bawng ban mahtai tam la ra nga ai. Bai, NCA masa hku nna, dam lada hpring tsup ai myit hkrum lam n lu la shi ai laman (interim period) hta, rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw nna, hkrang shapraw taw nga ai, hpaji lam, hkam ja lam hte kaga ahkyak ai mung shawa hpe daw jau nga ai masing ni hpe atsawm sha karum la na grai ahkyak nga ai. Kaga mung masa lam ni hte shing daw yang, ndai amyu ga hte tinang amyu ga hte sharin ai hpaji masa gaw, bawng ban mahtai tam la na matu grau loi na re majaw, seng ang ai myu sha ni lawan akyu hkam sha lu na matu, lawan ai hku shawng bawng ban jahkrup la na gaw ahkyak nga ai.

Amyu ga hte hpaji policy - grau dam lada ai mung masa de lahkam na npawt

Mungdan a hpaji policy (education policy) hte hpaji sharin ten shaga ai/ lang ai amyu ga madung (medium of instruction) hte seng ai amyu ga masa (language policy) ni hta tawn da ai, ningmu ni gaw, seng ang ai amyu sha ni hta hkan nna, shai nga ai. Dai nbung ai ningmu ni gaw, seng ang ai amyu sha ni a shing teng amying (identity), shanhte a ra sharawng lam ni (interests), hte jahkrup ding yang rai nga ai simsa lam a ntsa tawn da ai shanhte a ningmu ni hpe mung htawng madun ya nga ai. Bai nna, shanhte gaw gap mayu ai/ myit shing ran da ai mung hpawm Myanmar mungdan kaw, hpaji hte seng ai masa ni hta ginjaw atsuya hte mungdaw asuya ni a lapran, gara hku bungli garan galaw shangun mayu ai lam ni hpe mung maram lu ai. Lawu de tang madun da ai gaw, amyu ga hte hpaji masa lam hta rudi amyu sha ni byin mayu dik ai masa hpan ni (ideal types) hpe kadun ai hku madun ai rai sai.

Table 2: Amyu ga hte hpaji jawng ni hta tawn da ai policy hte lu mayu ai mung masa ahkaw ahkaw

Political demand Lu mayu ai mung masa ahkaw	Schools Hpaji jawng ni	Language in governance Uphkang dap ni kaw lang ai amyuga
<p>Rudi amyuga sha ni a awm dawm lawt lu lam</p>	<ul style="list-style-type: none"> Rudi amyuga sha rawt malan hpung ni uphkang ai ginra ni hta, shanhte nan uphkang, hpareng ai hpaji jawng ni Rudi amyuga sha ga ni hpe madung tawn let Myen laika hpe mung sharin ya ai hpaji jawng ni (English, Miwa ga ni hpe mung shalawm mayu yang mai ai) Sharin hpan hkrang masa (curriculum) gaw, asuya jawng na hte shai ai 	<ul style="list-style-type: none"> Rudi amyuga sha ni a amyuga hpe seng ang ai ginra na asuya a uphkang masa, tara masa ni hta jai lang na Myen ga hpe shayawm jai lang nna, English hte Miwa ga hpe kau chyen hku nna jai lang na
<p>Mungdaw asuya ni hpe dam lada ai ahkaw ahkaw jaw da ai ngang kang ai mung hpawm masa</p>	<ul style="list-style-type: none"> Awm dawm ai hku tinang lagaw tinang tsap ladat hte uphkang hpareng ai hpaji jawng ni (byin mai yang, ginjaw asuya loi li garum na) Rudi amyuga sha ga (hte English) hpe madung tawn let, Myen ga hpe mung shalawm na Ginjaw asuya a sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe lang tim, tinang myu sha ni hte htap hkuk hkragram la nna lang na 	<ul style="list-style-type: none"> Myen ga hpe mung hpawm (union) a madung ga hku nna lang tim, rudi amyuga sha ni a ga hpe mung asuya uphkang dap ni hte tara masa ni hta tara shang amyuga langai hku nna jai lang na
<p>Mungdaw asuya ni hpe ahkaw ahkaw ram daw jaw da tim, ginjaw asuya n-gun grau ja ai hku gaw gap da ai mung hpawm masa</p>	<ul style="list-style-type: none"> Mungdan ting a hpaji jawng ni gaw, ginjaw asuya (sh) mungdaw asuya kaw na karum gumhpraw hte asuya uphkang hpareng ai (sh) seng ang ai buga masha ni nan ting gyeng hku na uphkang hpareng ai 	<ul style="list-style-type: none"> Myen laika/ga hpe mungdan a madung ga hku nna jai lang na; rudi amyuga sha ni a laika/ga hpe mung asuya uphkang rung ni hta shalawm ya na

	<ul style="list-style-type: none"> • Myen ga hte rudi amyu sha ga (English mung shalawm na kun?) ni hpe sharin ai shaloi, jai lang ai ga (medium of instruction) hku jai lang na malai, sharin hpan ni (subjects) langai hku nna sharin na • Ginjaw asuya a sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe, seng ang mungdaw/buga hte htap htuk ai hku gram la nna lang na 	
--	--	--

Hpaji masa hte seng nna, myu tsaw ai rudi amyu sha ni (i.e., EAG, seng ang ai NGOs, hte buga masha ni) kaw na woi awn shamu shamawt ai lam ni gaw, tinang gam maka hpe tinang daw dan na, ngu ai shanhte a kaw kata na ra sharawng ai lam ni hpe htawng madun nga ai. 'Burmanization' ngu ai mungdan ting hpe Myen amyu shatai na masing, hte 'centralization' ngu ahkaw ahkang ma hkra hpe ginjaw asuya (Myen) a lata kaw bang da mayu ai masing hte seng nna, rudi amyu sha ni a ningmu gaw langai hte langai grai shai nga ai. Nkau gaw, awm dawm shanglawt she jang la mayu hkra myit machyi ai ni nga ai zawn, nkau mi gaw mung hpawm mungdan gaw gap na myit naw lawm ai ni mung nga ma ai. Ga shadawn, 'Union Karen' (Thawngmung 2008, South 2008) hta tang madun da sai hte maren, nkau ni gaw tinang Kayin amyu re lam hpe gwi gwi hkam la ai zawn, Myen mung a mungdan masha re lam hpe mung hkam la da ma ai.

Hpaji masa hte seng nna maram dat yu yang, awm dawm shanglawt hpe ra sharawng ai rudi amyu sha ni gaw, shanhte uphkang, hpareng ai hpaji jawng ni hta, asuya jawng kaw na hte n bung ai shanhte a sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe lang let, tinang amyu ga hte sharin ya ai lam hpe mu lu ai. Mung hpawm masa hpe ra sharawng ai rudi amyu sha ni a hpaji jawng ni hta gaw, tinang amyu sha ni a labau, htung hking, laili laika ni hpe shalawm la let, asuya jawng hta lang ai curriculum hpe grai wa n shai ai hku lang nna, Myen laika hpe mung sharin ya ai hpe mu lu ai. Jawng ni madu ai, uphkang hpareng ai hte seng nna gaw, awm dawm shanglawt hpe ra sharawng ai rudi amyu sha ni gaw, tinang amyu nan tsa lam shadang hpring uphkang/ hpareng mayu ma ai. Mung hpawm masa hpe sharawng ai ni gaw, hpaji jawng ni hpe tinang wuhpung ni nan uphkang hpareng hkra raitim, curriculum gaw, asuya jawng hte shabung lang nna, tinang amyu ga hte sharin ya na, tinang a htung hking, labau ni hpe shalawm na, raitim asuya hpaji masa hta mahkri shawn ai lam hpe sharawng ma ai. Ndai hta n-ga, ta tut myit na lam langai mi gaw, rudi amyu sha ni a hpaji jawng ni hpe masat masa gara hku galaw ya na, ja gum hpraw gara hku karum ya na, ngu ai re.

Hpaji masa hta nbung ai ningmu/ policy ni hpe anhte (ndai laika ka sara ni) mu mada, maram lu ai gaw, ndai hpaji masa gaw, seng ang ai wuhpung ni a grau dam lada ai mung masa, sut masa hte kaga ahkyak ai masa ni hte seng ai ahkaw ahkang ni hpe, Myen mung ginjaw asuya hte rudi amyu sha ni a lapran e gara hku jawm garan lang na, lahkawng maga na shawng lam kanawn mazum lam ni hpe bawng ban na matu, shawng ningnan na ning gam re ngu mu lu ai. Ndai masa kaw, NMSP (MNEC) a hpaji masing/masa gaw, tinang ginra madang hku nna ram daw uphkang hpareng lu ai hta n-ga, asuya a hpaji masa hte mung mahkri shawn taw ai hpe mu lu ai. KIO a hpaji masing/masa mung shawng de gaw, ndai zawn rai nga ai. Raitim, bai gap hkat mat ai hpang daw de na hpaji masa lam ni gaw, KNU a hpaji masa zawn awm dawm garan pru mayu ai masa maga de grau shanang wa ai hpe mu lu ai.

Lahta de tang madun sai hpaji masa ni zawn, rudi amyu sha ga ni hpe, hpaji jawng ni hte grau dam lada ai mung shawa uphkang dap ni hta jai lang na matu mung ahkyak na re. Seng ang ai rudi amyu sha law malawng gaw, Myen ga/laika hpe, munghpawm mungdan a madung ga hku nna sharin la ra ai lam hpe hkap la ma ai. English laika/ga hpe mung, mungkan madang hta akyu rawng ai majaw, sharin na hkap la ma ai. Asuya a mung shawa uphkang dap, hte tara masa lam ni hte seng ai lam ni hta, gara amyu ga (eg., Myen hte rudi amyu sha ga ni) hpe gara madang hku jai lang na ngu ai lam hpe, seng ang ai rudi amyu ni/wuhpung ni gaw, ginjaw asuya hte mungdaw asuya lapran hta 'anah' garan lang hkat ai hku mu mada ma ai. Ndai ningmu hpe gaw, shing ra sutgan (natural resources) hpe hpareng/hpajang na, shang gumhpraw hpe (Myen) ginjaw asuya hte rudi amyu sha ni a mungdaw asuya lapran e garan lang nna, seng ang ai de bai matu shabra na lam hte mung, seng nga ai. Ga shadawn, tinang rudi amyu ga hpe mung shawa uphkang lam hta tara shang ai amyu ga langai hku na masat la mayu ai ni gaw, shing ra sutgan hte kaga ja gumhpraw ni, mung masa ahkaw ahkang ni hpe mung tsaw dik ai madang hku nna lu mayu na re. (Grau myu tsaw myit ningmu ja ai ni gaw, mung hpawm (Myen) mungdan kaw na tsep kawp awm dawm pru lu na ahkang pyi hpyi wa na re.) Raitim, ningmu nau n ja ai (lapran le re) ni gaw, tinang rudi amyu ga hte Myen ga lahkawng yan hpe, mung hpawm mung masa hta hkan nna htap htuk ai hku lang mayu na re. Seng ang ai rudi amyu sha ni hku nna, tinang amyu ga hpe jai lang na hte seng nna, shanhte a ra sharawng ai lam ni hpe ading tawk tsun shapraw ai lam ni n nga ai raitimung, shanhte shing ran mu mada tawn ai/ mu mayu ai mung hpawm Myanmar mungdan hkrang masa ni hpe hka ja ai shaloi, shanhte a kraw kata na ra sharawng ai lam ni/ myit tsang ai lam ni hpe chye na lu nga ai. Ndai masa kata kaw e, 'minorities within minorities' ngu ai amyu nlaw ai rudi amyu sha kata na, grau nlaw ai amyu sha ni a ningmu/ myit mada lam/ myit tsang lam ni hpe madat yu ai shaloi gaw, amyu ga hte seng ai shanhte a ningmu gaw, kaga grau kaba/ grau law ai amyu lakung ni ningmu hte shai ai hpe mu lu nga ai. Ga shadawn, Wunpawng myu sha ni hta Jinghpaw nre ai kaga myu lakung ni hte Kayin amyu sha ni hta na amyu lakung kaji ni a myit tsang ai lam ni hpe mu lu nga ai.

Hpaji masa gram masing, ra lata poi hte simsa lam: 'gum hpawn lam'

Mungdaw ni hta seng ang ai mung shawa wuhpung ni uphkang hpareng ai hpaji jawng ni hpe asuya kaw na n kam karum ai lam, masat masa n kam galaw ai lam ni gaw, galai shai wa nga ai. Gumsan magam wa Thein Sein hku nna, hpaji masa gram ai masing hta, hpaji masa hte seng nna, mungdaw asuya ni hpe 'ah na' grau jaw mat wa na matu masing shapraw wa nga sai. Rudi amyu sha ni hpyi shawn ai madang de gaw ndu shi ai raitim, hpaji masa gram ai masing hta tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masa hte seng nna mung, jahta na mahkrun hpru wa sai re. Asuya hpaji jawng ni hta tinang amyu ga/laika hpe sharin la na matu gaw mai byin wa sai raitim, kaga sharin hpan (subjects) ni hpe tinang amyu ga hte sharin la lu na matu gaw naw yak nga ai.

Majan byin nga ai ginra ni hta laknak lang rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw na uphkang hpareng nga ai lawu tsang hpaji jawng ni hpe asuya hpaji masa hte gara hku nna mahkri jashawn la na ngu ai hpe gaw, ya galaw taw nga ai hpaji masa lam gram masing hta, ya du hkra sung sung bawng ban ai lam n nga shi ai hpe mu lu ai. NCA a Daw 6 hta lawm ai hte maren, NCA hpe myit hkrum ta masat htu da ai rawt malan hpung ni hku nna, hpaji lam hte kaga ahkyak ai masing/ masa lam ni hta, tsun shaga, uphkang, hpareng lu na lam hpe masat masa galaw da sai re. Lama na mung masa bawng ban zup hpawng ni hpang wa yang gaw, NCA a lawng lam langai hku nna mi rai rai (sh) mungdan rapdaw mung masa hku nna mi rai rai, laja lana, sung sung bawng ban na lawg lam ni hta ndai hpaji masa gaw ahkyak dik ai lawng lam langai rai na re. Ya du hkra nga yang, ndai simsa lam hta shang lawm nga ai masha ni gaw, hpaji masa hte simsa lam hpe garan ging hka nna tsun shaga nga ai zawn, Myen asuya hpe, karum kahtau jaw nga ai maigan asuya/ NGOs ni hte seng ang ai kaga malawm ni mung, amyu ga hte hpaji masa hpe ahkyak ai hku n mu ya nga ma ai.

2015 ning November ra lata poi gaw, asuya ningnan hku nna, ndai amyu ga hte hpaji masa lam hpe ahkyak shatai let, mungdan atsang hku nna jawm bawng ban la lu na matu, ahkaw ahkang langai rai nga ai. Ndai hte seng nna, bawng ban woi na matu, rudi amyu sha mung masa party ni gaw, ahkyak ai shara

kaw tsap nga ai re. Ya du hkra nga yang, ndai hpaji masa hta, tinang amyua ga hpe jailang na hte tinang amyua ga hte hpaji sharin lu na masa hpe, ra lata poi laman tsun jahta ai policy bawng ban hpawng ni kaw tsun jahta ai nmu shi nga ai. Dai majaw, hpaji masa hte tinang amyua ga hpe jailang lu na masing ni gaw, rudi amyua sha ni a matu ahkyak ai hte maren, seng ang ai laknak lang rudi amyua sha rawt malan hpung ni mung, ndai masa lam hte seng nna, masa lam ni hpe akri akrai atsawm sha chye hkra hkyen lajang na ahkyak nga ai.

Rudi amyua sha rawt malan hpung ni a mungshawa uphkang dap hkrang masa hte de a bungli galaw masa ni gaw, seng ang ai rudi amyua sha wuhpung ni hte ta gindun let hkrang shapraw ai, rai nga ai. Dai majaw, ndai simsa lam galaw wa ai kaw na myit yu ra na lam langai mi gaw, ndai rudi amyua sha rawt malan hpung ni a mung shawa uphkang dap hpe gara hku na mahkrun shajaw la na lam rai nga ai. Ga shadawn, hpaji dap hte hkam ja dap a magam bungli ni hpe, asuya a seng ang ai magam dap, makan dap hte gau ngwi sha galai mat wa na kun? (sh) lawan ai hku galai mat wa na kun? (sh) lahkawng maga na bungli masa ni hpe htuk manu ai hku gum hpawn mat na kun? N dai ga san ni hpe gaw, ngang kang ai mung masa myit hkrum lam nlu shi ai laman hta atsawm sha bawng ban la ra na ga san ni re.

Ra kadawn ai lam

San/htai galaw ai shaloi, sara/num ni law malawng ra sharawng ai lam ni gaw, shata shabrai aten man man lu na, kaja ai sara tai hpaji wunkat ni lu la na, jawng gawk ni hte saboi/ dung hkum zawn re ni hpe shagreng na, hte grau htuk manu ai sharin arung arai ni jahkum shatsup na, ra ahkyak ai ni hpe tsun dan masai. Bai ahkyak ai lam langai mi gaw, asuya jawng na sharin hpan hkrang (curriculum) hte shai nna, hpaw sharin taw nga ai, rudi amyua sha ni a hpaji jawng ni hpe masat masa galaw let, asuya hpaji jawng masa kata kaw mahkri jashawn la na lam rai nga ai.

Ra kadawn ai lam ni hpe yu yang, tinang buga kahtawng hpe kau da let, hpyen yen hprawng htawt hkawm ai hpyen yen dabang ni hta grau dan dawng ai hpe mu lu ai. KIO hte Myen hpyen asuya lapran bai byin wa ai hpyen majan gaw, jawng ma hkying kaba ni a hpaji lam hpe ading tawk jahten kau ya sai re. (Southeast) sinpraw-dingda Myen mung kaw na Kayin jawng ma ni law law a hpaji lam mung, Wunpawng mungdaw kaw na hte maren hpaji hkrum lam jahten hkrum sai re. Mungkan Wunpawng Hpung (UN) a tara matsun laika ni rai nga ai, 1952 hte 1967 ning hpyen yen hte seng ai tara, hte 1999 ning e shapraw ai tsin yam hkrum masha hte IDPs ni hte seng ai tara ni hta mung, tsin yam hkrum ai jawng ma hte IDP jawng ma ni hta, ra kadawn ai lam grau law chye ai majaw, shanhte hpe laksanakan hku nna karum na matu matsun da nga ai.

Policy hte hpaji jaw

- Myen asuya hte rudi amyua sha ni a lapran na majan hte mung masa manghkang hpe tut nawng grin ai mahtai lu tam na matu nga yang, amyua ga hte hpaji masa hte seng ai policy ni hpe grai dam lada ai hku gram lajang ra na re. Seng ang ai mung masa ning baw ni hku nna, asuya hte rudi amyua rawt malan hpung ni a hpaji masa lahkawng yan hpe, gau ngwi sha pawng la mai hpe gaw, pawng la rai nna mahkri jashawn la ra nga ai. Myen asuya a hpaji masa hpe mung, munghpawm masa hte grau htap htuk ai hku, gram ra nga ai. (Grau nna asuya jawng ni hta) Myen nre ai rudi amyua sha jawng ma ni hku nna nlaw htum lawu tsang madang du hkra sha pyi, tinang amyua ga hte sharin hkam la lu na matu, policy galai shai ra nga ai.
- Rudi amyua sha rawt malan hpung ni uphkang ai ginra ni hta, Myen laika hpe sharin hpan (subject) langai hku nna sha sharin ya let, asuya jawng na sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe mung nlang ai sha, rudi amyua sha hpaji jawng ni pru wa shangun ai labau mabyin ni nga ai hpe chye na lu ai. Mayak manghkang law law nga ai raitim, ndai zawn re tinang amyua ga hte sharin ya ai hpaji jawng ni hpaw nga ai hpe yu yang, seng ang ai amyua sha ni a, makam myit kade kaba ai hpe mu lu

nga ai. Raitim, ndai zawn laksan hku nna nga ai hpaji hkrang masa kaw, gawng kya ai lam ni mung lawm nga ai. Ga shadawn, jawng ma ni hku nna, Myen ga/laika hpe atsawm sha nchye yang, jawng ngut ai hpang bungli tam yak ai lam ni; asuya hpaji masa hta matut hpaji hka ja na yak ai lam ni; hte munghpawm Myanmar mungdan a ntsa e myit n kap ai masa ni mung nga ai. Bai nna, rudi amyu sha jawng ni kaw na yu wa ai jawng ma ni hpe, htawm hpang de lachyen lahka galaw wa na mung tsang ra ai majaw, rap ra lam hte seng nna mung gawng kya nga ai. Dai majaw, rudi amyu sha jawng ni hpe masat masa galaw nna, asuya hpaji jawng ni hte mahkri jashawn la let, Myen laika/ga hpe mung sharin hpan langai hku nna shalawm ra nga ai. Hpa majaw nga yang, jawng ma ni hku nna Myen ga/laika hpe chye jang she, asuya jawng ni hta jawng htawt ai shaloi/ hpaji hpung jat ai shaloi, loi na re. Matut nna, jawng uphkan lam ni hpe mahkri jashawn na matu bawng ban ai shaloi mung, masa lam ni hpe loi mai ai daram loi hkra jahtuk ra ai. Ra ahkyak, seng ang ai wunkat ni n jaw ai sha, asuya jawng na sara/num ni hpe mung rudi amyu sha ga hku nna hpaji lu sharin ya na matu n mai myit mada na re.

“Rudi amyu hpaji jawng ni - IDP jawng ni, hpung-gyi jawng ni hte kaga hpan jawng ni hpe asuya a masat masa galaw na ra ahkyak nga ai. Dai rai yang she, jawng ma ni hku nna, atsang n galai ra ai sha ahkaw ahkang lu na re. Ga shadawn, rudi amyu sha jawng hta Tsang 1 awng sai nga yang, asuya jawng kaw Tsang 2 kaw na lung mai sai. Ndai hte seng nna, kaja ai policy/ tara ni hpe asuya hku nna galaw ya ra nga ai. Ya shaloi gaw, ndai lam ni hte seng nna, hpa policy/ tara mung n nga ai shi ai.”¹

- Rudi amyu sha hpaji hte tinang amyu ga hte sharin ya ai hpaji masa hte seng nna gaw, mu mada ai ningmu ni grai law ai. Law malawng gaw, lawu de na model (hkrang) hpe ra sharawng ma ai: asuya jawng na sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe sharin tim, tinang rudi amyu sha ni a htung hking, labau, laili laika hpe mung shalawm let, lawu tsang jawng madang du hkra tinang amyu ga hte sharin ya nhtawm, lapran tsang madang kaw na, Myen ga hte sharin na. Raitim, tinang rudi amyu sha laika hpe sharin hpan (subject) langai hku nna naw shalawm na. NMSP/MNEC a hpaji hkrang (model) a kaja ai lam ni gaw: jawng ma ni hku nna, tinang Mon ga hte Myen ga/laika hpe mung atsawm sha kung kyang ai hta n-ga, Tsang 5 hte 9 du ai shaloi, jawng ma ni hku nna, asuya jawng hte Mon jawng ni lapran, tinang kam ai maga de htawt na loi nga ai. Bai nna, asuya a, masat masa galaw ai hpe mung hkam la nga ai.
- Raitimung, 2011 ning hta bai gap hkat hpang wa ai kaw nna gaw, (asuya jawng na sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe jai lang let hpaw sharin taw nga ai raitim) KIO hpaji jawng kaw na jawng ma ni hpe, asuya jawng de htawt lu na ahkaw ahkang hpe, mungdaw asuya kaw nna, pat kau ya ai sai re (Section 4 kaw hti yu mai ai). Ndai gaw, grai sawng ai masa lam re. Hpa majaw nga yang, KIO jawng kaw na awng pru wa ai jawng ma ni hpe, Myen mungdan a dakkasu hpaji hpe sharin hkam la lu na ahkaw ahkang n jaw ai kum la rai nga ai.
- Ndai zawn, seng ang ai ginra hta rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw na hpaw da ai hpaji jawng ni gaw, tinang gam maka hpe tinang daw dan ai (self-determination) masa a ta tut kum la rai nga ai. Dai majaw “Education for All”,² yawng a matu hpaji, ngu ai policy nga ai hte maren, rudi amyu

---

1
As per the Methodology section, we conducted Dissemination Events in Myitkyina and Mawlamyine in October 2015, in order to triangulate and receive feedback on our findings and recommendations. The quotes illustrating Policy Options are taken from participants in these two events. (Lai ladat daw shagu hta, kaja ai policy ni hpe gin shalat ai hta grau nna akyu rawng, kaja na matu, sawk sagawn maram la lu ai ni hpe seng ang ai mung shawa de bai ginlen ya ai lamang ni hpe Myitkyina hte Mawlamyine, October 2015 laman hta galaw sai. Ndai kaw, tang madun da ai ‘Policy Options/Recommendations’ gaw, chye chyang ai mung shawa ni law law a ningmu/ mu mada lam ni hpe mahta nna ka lajang da ai re.)

2
<http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Myanmar/Myanmar%20EFA%20implementation%20and%20Tentative%20Follow%20up%20workplan.pdf>

sha rawt malan hpung ni a hpaji jawng ni hpe masat masa galaw ya na gaw ahkyak nga ai. Ndai hku nrain yang gaw, asuya hku na seng ang ai rudi amyu sha ginra ni hta dai ginra hte htap htuk ai hpaji masa hpe gin shalat ya ra na re. Ndai hku hpaji masa ning nan hpe awng dang hkra, ta tut hkrang shapraw na gaw, ja gum hpraw mung grai law ra ai zawn, galaw taw nga ai simsa lam hpe n ahtu hkra ai sha, galaw na mung, n loi na re. Laknak lang rudi amyu sha rawt malan hpung ni a, amyu sha hpaji jawng hte seng ai lam hpe simsa lam bawng ban ai shaloi, bawng ban shalawm ra na re. Ndai amyu sha hpaji jawng ni gaw, ting gyeng wuhung/ kaw na hpaga yum-ga shatai let hpaw da ai (private schools) ni hte mung, n mai shabung ai. Ya gaw, 'decentralization' ngu ai ginjaw kaw na tek jum ai hpe shayawm mat wa na masa, hte mungdan a asuya hte mung chying shawa lapran na shawng lam kanawn mazum lam hte seng ai mung masa bawng ban hpawng ni mung galaw nga magang sai re. Dai remajaw, rudi amyu sha rawt malan hpung ni a hpaji jawng ni hta magam gun nga ai sara/num ni a shata shabrai (salary) hte dai jawng ni hpe gawn hkang na matu ra ai gumhpraw (maintenance fee) ni hpe jaw lu hkra, asuya hku nna mahkrun lu tam ra nga ai.

"Mungkan gaw, 'globalization' ngu ai mungkan ting gaw mare langai hku sha byin wa masa hte hkawm taw nga ai. Anhte a ma ni hpe Mon amyu ga lu shaga shangun mayu ai zawn, Myen ga hpe mung, mungdan asuya a tara shang ga re majaw, chye shaga shangun mayu ai. Bai nna, grau dam lada ai ahkaw ahkang ni lu na matu, English ga hpe sharin shangun mayu ai. Mon laika hpe hkrai sharin ya n mai ai. Lawu tsang madang kaw nna, ndai amyu ga masum hpe sharin ya ra ai."

- Mungdan asuya gaw, hpaji masa hpe gram hpang taw nga sai hte maren, ndai masing gaw, matut sa wa na re. Mon mungdaw zawn re, mungdaw nkau mi hta, asuya lawu tsang jawng ni hta nan, tinang (Mon) amyu ga hte sharin ya hpang nga magang sai re. Ndai gaw, mungdaw (asuya/ masha) ni hpe jawng a uphkang hpareng lam ni hta grau nna, ahkaw ahkang jaw na (decentralization) maga de yawng nga sai kumla rai nga ai. Ndai masa hta rudi amyu sha rawt malan hpung ni hte matut mahkai nga ai, sharin sara/num ni hpe wunkat jaw ai/ bungli shatsam ai ni mai lawm nga ai. Kaja dik ai masa gaw, rudi amyu sha rawt malan hpung ni a hpaji masa hte asuya hpaji masa lahkawng yan hpe lang nna, rudi amyu sha ni a laili laika/ htung hking/ labau ni hpe kade daram aten jaw nna, sharin na hpe madung dat let, jawm jahkrup la ra na re.

"Lama na, asuya gaw simsa lam hpe teng sha ra ai rai yang, hpaji lam hta munghpawm masa (federalism) hpe kaja nan hkap la ra na re. Rai jang she, seng ang ai mungdaw asuya/ myu sha ni gaw tinang hte htap htuk ai hpaji masa ni hpe policy jahkrat let hkrang shapraw na ahkang lu na re. Lama na, asuya jawng a sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe rudi amyu sha jawng ni hta mung sharin ai rai yang gaw, atsam/ namnak kaja na matu (quality control) galaw ai shaloi mung, shadawn shadang (common standard) langai sha nga ra na."

- Ndai amyu ga hte hpaji masa hpe gaw, seng ang ai ni law law hte mungdan a galai shai taw nga ai masing kata kaw, mung masa bawng ban ai shaloi atsawm sha jahkrup la ra na re. Dai zawn bawng ban ai shaloi, nhprang sutrai ni hte mungdan a shang gumhpraw sutgan ni hpe gara hku jawm garan lang na ngu ai lawng lam ni mung shalawm ra na re.

"Lama na anhte ni tinang a amyu ga hpe hpaji jawng kaw lu jai lang ai rai yang, dai gaw mung hpawm masa (federalism) rai sai. Karum gumhpraw jaw nga ai ni mung, anhte gaw galai shai na matu bungli galaw nga ai hpe chye na masat masa galaw ra ai. Hpaji lam hte seng nna galaw nga ai buga de na NGOs hpung ni hpe mung karum jaw ra ai."

"Anhte amyu sha ni gaw, asuya a hpaji masa hpe n kam ai. Dai ni anhte galaw shakut nga ai hpaji masing/masa ni gaw, mung hpawm masa (federalism) a matu n re. Laksan garan pruna (separation) a matu re. Asuya jawng kaw na sharin hpan hkrang (curriculum) hpe

mung anhte n sharin na ga ai. Asuya mung ndai jawng ni hpe masat masa galaw ai lam n nga ai. Shawng lam a matu, hpa baw galaw ra na kun?

- Mungdan a hpaji masa hpe gram lajang na matu, mung masa zup hpawng ni galaw let naw bawng ban jahkrup nga ai laman hta mung, laknak lang rudi amyu sha rawt malan hpung ni kaw nna, uphkang/hpareng taw nga ai hpaji jawng ni hpe matut nna, atsam dat, madang shatsaw karum na gaw grai ahkyak nga ai. Rudi amyu sha hpaji jawng ni hpe karum madi shadow ya na matu, alu jaw nga ai wuhpung ni hpe asuya hku nna n-gun jaw ra ai. Kalang nrai yang kalang gaw, asuya hku nna, ndai masa lam ni hpe, seng ang ai ni hte mahtai tam, jahpra la ra na sha re. Hpa majaw nga yang, Yangon hte Mandalay zawn re mare kaba ni hta nga shajang sai ting gyeng hpaji jawng (private schools) ni hte seng nna mung, grau nna mahkrun shajaw la ra na masa ni nga ai. Bai nna, rudi amyu sha ni a matu gaw, tinang amyu ga hte hpaji sharin hka ja lu na gaw, matut nna ahkyak taw na re majaw rai nga ai.

“Rudi amyu sha ni a hpaji jawng ni atsawm sha bungli byin nga ai kun? Shanhte (donors) ni, rudi amyu sha ni a hpaji jawng ni hpe karum nga ai kun? Karum kahtau jaw taw nga ai wuhpung (donors) ni san yu yang kaja ai. Lapran wuhpung (intermediary) langai ngai hpe lang nna, kachyi chyi sha kapik kapawk karum na malai, shanhte hku (donors) na, rudi amyu sha rawt malan hpung ni a hpaji dap/jawng ni hpe ading tawk karum yang kaja ai. Rudi amyu sha hpaji masa hpe mung, asuya hpaji dap kaw jaw ai karum gumhpraw hta na (%) langai masat nna karum yang kaja ai. Asuya hpaji dap hpe karum ai hta mung, asan brang lang masa (transparency) n nga ai majaw, asuya hku nna gaw dai karum gum hpraw hpe shanhte a akyu matu sha jai lang mat ai. Ndai lam ni gaw, hkap la n lu ai.”

“Myen mung a hpaji masa hpe gram lajang na matu, lama na anhte kaw ahkaw ahkang nga ai rai yang, makam masham hte seng ai kumla ni ma hkra hpe, hpaji jawng ni kaw na shaw kau mayu ai. Hpa majaw nga yang, asuya hpaji jawng a sharin hpan hkrang masa (curriculum) hpe yu ai shaloi, shanhte a Buddha makam masham, (Myen) htung hkng, laili laika ni hpe sha ahkyak shatai ai hpe mu lu ai. Ndai gaw, ‘Burmanizaiton’ yawng hpe Myen shatai mayu ai masing re. Lama na ra ahkyak yang gaw, makam masham hte seng ai jawng ni hpe laksanakan hpaw la yang kaja ai.”

- Mung chying shawa uphkang dap ni, tara masa ni, hte hpaji jawng ni hta, rudi amyu sha ni a amyu ga/laika hpe tara shang amyu ga langai hku nna seng ang ai mungdaw/ ginra hta masat masa galaw ya ra ai. Ndai a matu, ra ahkyak ai gum hpraw/ budget ni hpe mung atsawm sha jahkrat ya ra ai.

“Anhte Myen amyu ga hpe n ju na matu n re. Myen ga hpe munghpawm mungdan a ga hku tsun shaga ra ai. Raitim, Mon amyu ga hpe mung tara shang ga langai hku nna jai lang na ahkang lu mayu ai.”

“Myen mungdan a dakkasu shagu hta, rudi amyu sha ni a ga/laika langai ngai hte seng ai laksanakan amyu ga hpaji dap (language department) langai gaw nga ging ai ngu mu ai.”

- Myen mung gaw, rudi amyu baw sang law law nga ai hte maren, ndai baw sang kaji ni a kata hta mung grau kaji ai baw sang kaji ni naw rawng nga ai. Ndai kaji htum ai baw sang amyu sha ni a amyu ga/laili laika ni hpe sharin hka ja la lu na masa hte seng nna gaw, atsawm sha dam lada ai hku grai naw hka ja ra nga ai.
- Yawng a matu hpaji ngu ai myit masa hte maren, hkum hkrang daw chyen ni nhkum tsup ai masha ni (sh) lam lama ma hku nna gawng kya ai ma ni mung hpaji hka ja lu na matu, rap ra ai hpaji masa hpe mung naw gin shalat ra nga ai.